

Ο ΑΧΡΟΝΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΟΜΙΛΗΤΙΚΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Νίκη Τσιρώνη

Δρ Βυζαντινών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Λονδίνου
Ερευνήτρια στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου

Η ομιλητική αποτελεί λογοτεχνικό είδος που, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των βυζαντινών αιώνων γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση, στην έρευνα του βυζαντινού πολιτισμού έμεινε παραγνωρισμένο μέχρι πολύ πρόσφατα. Η εσκεμμένη αυτή παράλειψη του πλουσιότατου *corpus* των βυζαντινών ομιλιών οφείλεται ακριβώς στο γεγονός ότι οι ομιλίες, γραμμένες με αφορμή διάφορες εκκλησιαστικές εορτές, έχουν την τάση να παρουσιάζουν επαναλήψεις όχι μόνο στα γεγονότα που περιγράφονται αλλά και στον τρόπο έκφρασης. Η τουλάχιστον αυτή είναι η άποψη που επικρατούσε μέχρι πρόσφατα. Οι επαναλήψεις αποδίδονται με τον όρο *ρητορικοί τόποι*, οι οποίοι περνούσαν απαρατήρητοι από τους ερευνητές, που απαξιούσαν να τους αξιολογήσουν, πεπεισμένοι για την έλλειψη βαθύτερης αξίας.

Ένας επιπλέον λόγος για την παραγνώριση της ομιλητικής, αλλά και της υμνογραφίας, είναι το γεγονός ότι, κατά τους ερευνητές, οι πηγές αυτές δεν προσέφεραν υλικό που θα βοηθούσε στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας, δηλαδή της ανασύστασης της ιστορίας των δεδομένων. Με την ιδιαίτερη έμφαση που δόθηκε στη διάρκεια των τελευταίων ετών στην πολιτιστική ιστορία, η ιστορία των δεδομένων πέρασε σε δεύτερο επίπεδο και η επιστημονική έρευνα στράφηκε με ενδιαφέρον προς την ανεκμετάλλευτη πηγή της ομιλητικής και της υμνογραφίας, με αποτελέσματα εντυπωσιακά.

Τη μελέτη των κειμένων της ομιλητικής και της υμνογραφίας δυσχεραίνουν στοιχεία όπως οι συχνές επαναλήψεις και ο προφορικός χαρακτήρας του λόγου που μεταφέρεται στα κείμενα. Ένα στοιχείο που συμβάλλει στην παραπλάνηση του ερευνητή σε ό,τι αφορά την χρονολόγηση των κειμένων είναι η χρήση τόπων ρητορικής που χρησιμοποιούνται ανάλογα με την περίπτωση. Εάν κοιτάξει κανείς προσεκτικά θα μπορούσε να διακρίνει πίσω από τη φαινομενική α-χρονική διάσταση των ομιλιών και των ύμνων της βυζαντινής περιόδου λεκτικούς τύπους και έμμεσες, πλην όμως σαφείς, αναφορές σε θεολογικά θέματα και διαμάχες της εποχής στη διάρκεια της οποίας γράφτηκαν.

Στο σύντομο αυτό άρθρο θα αναφερθούμε στις ομιλίες της μεσοβυζαντινής περιόδου και ιδιαίτερα σε εκείνες που γράφτηκαν στη διάρκεια της εικονομαχίας. Σε πρώτη ανάγνωση οι ομιλίες της περιόδου αυτής εμφανίζονται κενές

αναφορών σχετικά με την προσκύνηση των εικόνων. Προσεκτικότερη μελέτη όμως αποδεικνύει ότι οι συγγραφείς της περιόδου χρησιμοποιούν, πέραν των κοινών τόπων της ρητορικής, μια συμβολική γλώσσα κατανοητή στους σύγχρονούς τους αλλά απροσπέλαστη στους σημερινούς ερευνητές.

Με τη γνωστή βυζαντινή απροθυμία απέναντι στον άμεσο και αναφορικό λόγο, οι συγγραφείς του θου και του θου αιώνα δημιουργούν ένα δικό τους κώδικα, τον οποίο χρησιμοποιούν για να προπαγανδίσουν την προσκύνηση των εικόνων, αποφεύγοντας οποιαδήποτε άμεση αναφορά στο θέμα. Αντ' αυτού κάνουν χρήση ενός λόγου μετανυμικού, που τους δίνει τη δυνατότητα να λαμβάνουν θέση στο θέμα χωρίς να εκτίθενται στο κοινό τους. Η πρακτική αυτή δεν αποτελεί νεοτερισμό της περιόδου, καθώς είναι γνωστό ότι η άποψη των Βυζαντινών για τη ρητορική τους επέβαλλε μια τέτοια στάση όχι μόνο στη συγγραφή

ομιλών ή ύμνων αλλά ακόμη και στη συγγραφή ιστοριογραφικών και άλλων κειμένων¹.

Κατ' αρχήν θα ήταν χρήσιμο να ξεκαθαρίσουμε ότι οι ομιλίες της μεσοβυζαντινής περιόδου αποτελούν σαφή κατηγορία κειμένων, με τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις δικές της συμβάσεις, τους δικούς της τρόπους κ.λπ. Η ομιλητική της μεσοβυζαντινής περιόδου χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη θεματολογία της αλλά και τα ιδιαίτερα εκφραστικά μέσα. Θεματολογικά βλέπουμε ότι χωρίς να εκλείπουν οι ομιλίες για τις εορτές του έτους, υπάρχει μεγάλη αύξηση των θεολογικών ομιλιών, ενώ σε επίπεδο εκφραστικών μέσων φαίνεται ότι οι συγγραφείς υποθετούν γενικά έναν πιο συναισθηματικό τόνο, ο οποίος δεν απαντά σε ομιλίες προγενέστερων περιόδων. Τα στοιχεία αυτά ήδη βοηθούν στη χρονολόγηση των κειμένων, διαχωρίζοντάς τα από αντίστοιχα κείμενα προγενέστερων ή μεταγενέστερων αιώνων. Πέρα από τα τυπικά στοιχεία των ομιλιών, στις οποίες κατά κανόνα παραφράζονται οι ευαγγελικές διηγήσεις των περιστατικών της Παλαιάς και η Καινής Διαθήκης, οι συγγραφείς κάνουν χρήση πλήθους κοσμητικών επιθέτων και άλλων στοιχείων που συγκροτούν την μετωνυμική γλώσσα της ομιλητικής.

Οι ομιλίες, αν και λογοτεχνικό είδος, αποτελούν επίσης μέρος της εκκλησιαστικής λογοτεχνίας λόγω της θέσης τους στη Θεία Λειτουργία. Ο σκοπός που εξυπηρετούν είναι η επεξήγηση του Ευαγγελίου και η ενδάρθρωση του εκκλησιασμού να συμμετάσχει στο μυστήριο που τελείται, αλλά και στη ζωή της Εκκλησίας γενικότερα. Από θεολογική άποψη, η λειτουργία δεν εντάσσεται στον χρόνο όπως βιώνεται από τον άνθρωπο, αλλά αποτελεί προνομαχική συμμετοχή στο αιώσιο παρόν του Θεού, στην όγδοη ημέρα της δημιουργίας². Για τους πιστούς η λειτουργία δεν αποτελεί μνημόσυνη γεγονότων που συνέβησαν στο παρελθόν και περιγράφονται στη Βίβλο, αλλά πραγματική επανάληψή τους στον χρόνο του Θεού, που, αντίθετα με τον ανθρώπινο χρόνο, δεν είναι γραμμικός και επομένως δεν χωρίζεται σε παρελθόν, παρόν και μέλλον, αλλά οριοθετείται ως αιώσιο παρόν. Έτσι, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συνυπάρχουν στον λειτουργικό χρόνο και απηχούνται στα λειτουργικά κείμενα της ομιλητικής και της μνογραφίας.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι αν και ο χρόνος της λειτουργίας βρίσκεται εκτός ανθρώπινου χρόνου, η Εκκλησία παρακολουθεί τον κύκλο των εποχών και της αγροτικής κυρίως παραγωγής μέσα από τις θρησκευτικές γιορτές. Έτσι, ο κύκλος της παραγωγής συνδέεται με την κοσμολογική διάσταση της δημιουργίας όπως το δημιουργία με τον δημιουργό. Ο καθαγιασμός των υδάτων στην εορτή των Θεοφανών, των καρπών της γης στην εορτή της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα, κ.λπ., αποτελούν τέτοια παραδείγματα και δείχνουν τον τρόπο με τον οποίο οι δύο διαφορετικές αντιλήψεις περί χρόνου συνδέονται στην Ορθόδοξη λατρεία.

Η θέση της ομιλίας ή του κηρύγματος στο αιώσιο παρόν του λειτουργικού χρόνου έχει ως σκοπό τη σύνδεση του αέναου με τον ορισμένο χρόνο που βιώνει το εκκλησίασμα. Ο ομιλητής

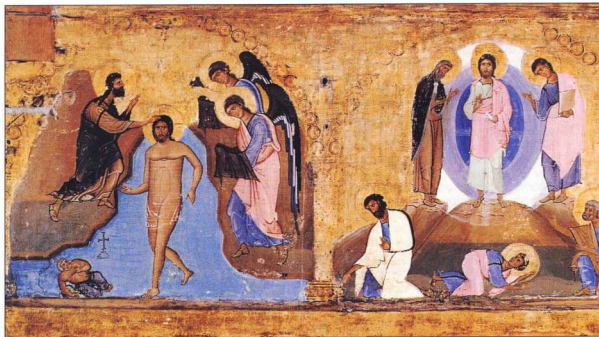
αντιμετωπίζει την πρόκληση αφενός της "απογειώσης" του κοινού του, προκειμένου να συμμετάσχει στο μυστήριο, πράγμα που εκφράζεται στους προλόγους των ομιλιών που έχουν τον χαρακτηριστήρα καλέσματος και δίνουν έμφαση στην καθολικότητα της συνευρέσεως και στην ανάγκη να αφήσει ο κόσμος πίσω του τις βιωτικές μέριμνες για να αντικρίσει την εορτή της ημέρας. Η συμμετοχή της φύσης, που τόσο συχνά χρησιμοποιείται στις εισαγωγές των ομιλιών, τονίζει τη σχέση και την ενότητα της Δημιουργίας του Θεού, την άρρηκτη ενότητα του ανθρώπου με τη φύση εντός της οποίας έχει και χώρα στην οποία υπάρχει, και από την άλλη πλευρά την σχέση της δημιουργίας με τον Δημιουργό. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις τα συναισθήματα της ημέρας της εορτής απηχούνται στη φύση που σκυθρωπιάζει την Μεγάλη Παρασκευή ή λάμπει την Κυριακή του Πάσχα. Η συμπάθεια της φύσης απηχείται ιδιαίτερα στην εικονογραφία της Σταύρωσης, αλλά και σε εικονογραφικά θέματα όπως ο Βασιλεύς της Δόξης, όπου ο Παντοκράτωρ απεικονίζεται καθισμένος σε σύννεφα. Αφετέρου, ο ομιλητής οφείλει να απαντήσει στην πρόκληση του να καταστήσει το μήνυμα του Ευαγγελίου συναφές και σχετικό με τις σύγχρονες στο ακροατήριο του καταστάσεις. Κύριο μέσο για τον ομιλητή αποτελεί η ρητορική σε όλες της τις εκφάνσεις, καθώς για να πείσει και να συνεπάρι το ακροατήριο του χρειάζεται τη δύναμη του λόγου και της πειθούς, την ποιητικότητα της εικόνας, την αναλυτικότητα του πνεύματος και ταυτόχρονα τη θεολογική κατάρτιση που του επιτρέπει να κινείται με άνεση μεταξύ της άχρονης και της χρονικά πεπερασμένης πραγματικότητας.

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος (πέθανε το 407) είναι ίσως ο ομιλητής που ναυρίτερα και περισσότερο από όλους τους άλλους χρησιμοποιήθηκε ως πηγή για τους ιστορικούς, καθώς οι ομιλίες του προοδίζουν έντονα ενδιαφέρον για τη σύγχρονη του πραγματικότητα και είναι γεμάτες από αναφορές στην κοινωνία και τις συνήθειες της εποχής του³. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα όπου ο Ιωάννης αναφέρεται στον καλλωπισμό των γυναικών ή στην ηθική συμπεριφορά του εκκλησιασμάτος του⁴.

Παρά το γεγονός ότι ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος υπήρξε ο δευτερότος ρήτορας της Βυζαντινής περιόδου και ο πιο ενδιαφέρον ομιλητής για τη σύγχρονη ιστορική έρευνα, δεν θα πρέπει να υποτιμηθούν και όλοι οι άλλοι συγγραφείς, προγενέστεροι και μεταγενέστεροι του, οι οποίοι (ο καθένας με τον δικό του τρόπο) προσφέρουν μαρτυρίες για την ιστορική περίοδο στην οποία έζησαν και δημιουργήσαν το έργο τους. Ανατρέχοντας στις ομιλίες της μεσοβυζαντινής περιόδου, βλέπουμε ότι, παρόλο που οι τύποι της ομιλητικής χρησιμοποιούνται κατά κόρον και θεωρούνται οικείοι στο κοινό από τους ομιλητές, δεν λείπουν οι αναφορές στην προσκώνηση των εικόνων, των λειψάνων των αγίων και της Θεοτόκου. Η δεισιδωπή στη συμβολική γλώσσα της ομιλητικής απαιτεί επιμονή και υπομονή. Η γλώσσα αυτή αποκαλύπτει όμως στον ερευνητή σαν ψηφιδωτό με σκορπισμένες τις ψηφίδες του που αποκαθίσταται. Η εικόνα που προκύπτει είναι εντυπωσιακή.

1. Εικόνα του μνηολογίου του Φεβρουαρίου, περίπου 1200, Σνά, Μονή Αγίας Αικατερίνης, (Βοκόπουλος, Βυζαντινές Εικόνες, σ. 74, εκ. 51.)

2. Τμήμα επιστολίου τέμπλου με το Δωδεκάορτο: Βάπτιση, Μεταμόρφωση, Έγερση του Λαζάρου, σ' μισό 12ου αι. Σινά, Μονή Αγίας Αικατερίνης, (Βακοτόπουλος, Βυζαντινές Εικόνες, σ. 74, εκ. 58-9, εκ. 33.)

Ο εξαιρετικά λυρικός και συναισθηματικός τόνος καθώς και η έμφαση στο σώμα και τις αισθήσεις στις ομιλίες της μεσοβυζαντινής περιόδου δεν έχει εξετασθεί μέχρι σήμερα με τρόπο συστηματικό. Τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι απετέλεσαν έμμεσο τρόπο υπεράσπισης της προσκύνησης των εικόνων από τους εικονόφιλους συγγραφείς της περιόδου. Αντίστοιχα, έμμεση αναφορά στην προσκύνηση των εικόνων φαίνεται ότι αποτελεί η θεματολογία των ομιλιών της περιόδου που εστιάζει στο πρόσωπο της Θεοτόκου. Χαρακτηριστική είναι η σύνδεση της θεματολογίας με τα υφολογικά στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω στις θεολογικές ομιλίες του Γερμανού Α' Κωνσταντινούπολεως, του Ανδρέα Κρήτης και του Ιωάννη Δαμασκηνού, για να εξετασούμε ορισμένους δόμους από τους εικονόφιλους ρήτορες της εποχής.

Το ομιλητικό έργο του Γερμανού Α' (πέθανε το 730 ή το 749) διακρίνεται για το περίτεχνο και εξαιρετικά λυρικό ύφος του, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου είναι αφιερωμένο στη Θεοτόκο⁵. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομιλία για τον Ακάθιστο Ύμνο, στην οποία ο Γερμανός αφηγείται τη σωτηρία της Κωνσταντινούπολης από τον κίνδυνο των Αράβων το 717, χάρη στη θαυματουργική παρέμβαση της Παναγίας⁶. Η λογοτεχνική απεικόνιση της Θεοτόκου παρουσιάζει με ιδιαίτερα εμφανή τρόπο τα στοιχεία του λυρισμού και της περίτεχνης έκφρασης του συγγραφέα, που αντλεί την εικονολογία του κυρίως από το Άσμα Ασματών. Στο εγκυμοσιαστικό περιεχόμενο των ομιλιών του, η Θεοτόκος περιγράφεται με μακρά σειρά επιθέτων και λυρικών εικόνων που δεν απαντούν σε προγενέστερα κείμενα. Αν και ο περίπου σύγχρονος του Γερμανού, Ανδρέας Κρήτης (περίπου 680-740), δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο πρόσωπο της Παναγίας, ο Γερμανός είναι πιο πρωτότυπος υφολογικά, καθώς εισάγει τον διάλογο μεταξύ των προσώπων που συμμετέχουν στη δράση των ομιλιών του⁷. Χαρακτηρι-

στικός είναι ο διάλογος μεταξύ του Αρχαγγέλου και της Θεοτόκου στην ομιλία του Γερμανού για τον Ευαγγελισμό, όπου τα δύο πρόσωπα συζητούν σε διαφορετικό γλωσσικό ύφος, ο μεν άγγελος σε γλώσσα και ύφος λογιό, η δε Παρθένος σε γλώσσα και ύφος απλό⁸.

Ευρύτατη είναι η χρήση τυπολογικών εικόνων που σχετίζονται με τη Θεοτόκο και στις οποίες ο ομιλητής προσθέτει επιθέτα και εικόνες με σκοπό τη μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση του ακροατηρίου του. Στην ομιλία για τα εισόδια της Θεοτόκου, ο Γερμανός παραθέτει μία εισαγωγή που θυμίζει τον Ακάθιστο Ύμνο. Κάθε παράγραφος ξεκινά με το «χαίρε», ενώ η Παρθένος εξιμνείται ως παλτά ιερότευκτον, η νέα Ζώνη, η θεία Ιερουσαλήμ, η αγία πόλις του βασιλείως θεού⁹. Πιθανό συσχετισμό με τη σύγχρονη διαμάχη της Εικονομαχίας ίσως αποτελεί η αναφορά του συγγραφέα όχι μόνο σε εκείνους που την προσκυνούν με πίστη, αλλά και στο γεγονός ότι κανείς άνθρωπος δεν έχει τη δυνατότητα να αποκτήσει γνώση του Θεού και να σωθεί χωρίς τη διαμεσολάβηση της Παναγίας¹⁰. Ένα παράδειγμα που δείχνει ακριβώς τον άχρονο και ταυτόχρονα τον χρονικά οριοθετημένο χαρακτήρα των ομιλιών αυτής της περιόδου προσφέρεται στην ομιλία του Γερμανού στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Εκεί, ο ομιλητής αναφέρει ότι το όνομα της Παναγίας βρίσκεται στα χείλη κάθε χριστιανού που επικαλείται την βοήθεια της ακόμη κι όταν σκοντάψει σε μια πέτρα¹¹. Την ίδια ακριβώς εικόνα χρησιμοποίησε και ο χρονικογράφος Θεοφάνης (περίπου 760-817) για να εκφράσει το κλίμα τρομοκρατίας που είχε επιβάλει ο εικονομάχος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε'. Ο Θεοφάνης γράφει χαρακτηριστικά ότι ήταν τέτοια η αυστηρότητα με την οποία οι εικονομάχοι αντιμετώπιζαν τους εικονόφιλους, που ο κάθε χριστιανός έπρεπε αν σκοντάφαι σε μια πέτρα και κατά λάθος έβγαζε το επιφώνημα «Θεοτόκε, βοήθει!», επικαλούμενος το όνομα της Παναγίας¹².

σιζείται την προσκύνηση των εικόνων¹⁶, ο Ιωάννης Δαμασκηνός έγραψε επίσης ομιλίες προς τιμήν της Θεοτόκου. Η σημασία των ομιλιών του Δαμασκηνού για την ανάπτυξη της ομιλητικής, αλλά και ως πηγή για την ιστορία της Εικονομαχίας, έχει μελετηθεί από τον Chevalier και πιο πρόσφατα από τον Andrew Louth¹⁷. Οι τρεις ομιλίες για την Κοίμηση της Θεοτόκου είναι πιθανόν να εκφωνήθηκαν στη διάρκεια τριών διαδοχικών ημερών, πρακτικά που ήταν αρκετά διαδεδομένη στο λειτουργικό πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁸. Στην ομιλία του για το Γενέσιο της Θεοτόκου ο Ιωάννης εξμηνεί την ανθρώπινη γέννηση και φύση της Παναγίας μαζί με την αγιότητα και την αγνότητα της¹⁹. Με τη χρήση λογοπαγινών και παιγνικών εικόνων ο ομιλητής δίνει έμφαση στη σειρά των παραδόξων γεγονότων μέσω των οποίων επιτεύχθηκε η σάρκωση του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου²⁰. Οι τυπολογικές αναφορές στην Παρθένο συνδυάζονται πάντα με το γεγονός της σάρκωσης, όπως φαίνεται στο απόσπασμα που ακολουθεί:

Σήμερον ἐκ ρίζης Ἰεσσαί ράβδος ἐφύη, ἐξ ἧς ἄνθος ἀναβήσεται τῷ κόσμῳ Θεοῦπόστατον²¹.

3. Οι Τρεις Ιεράρχες, εικόνα, 14ος αι. Αθήνα, Βυζαντινὸ Μουσείο: ο Γρηγόριος ο Θεολόγος (αριστερά), ο Ιωάννης Χρυσόστομος (μέσον) και ο Μέγας Βασίλειος (δεξιά). (Βυζαντινὲς Εἰκόνες, σ. 150, εκκ. 129.)

Πολλές είναι οι άμεσες και έμμεσες αναφορές στην προσκύνηση των εικόνων της Θεοτόκου, των αγίων και των λειψάνων τους στο ομιλητικό έργο του Ανδρέα Κρήτης. Ο Ανδρέας Κρήτης απαντά στις κατηγορίες των εικονομάχων σχετικά με την προσκύνηση των εικόνων, αναφέροντας παραδείγματα θαυματουργών εικόνων όπως η εικόνα της Παναγίας από την Δίοπολη. Στην ομιλία του για την προσκύνηση των εικόνων, ο Ανδρέας Κρήτης δείχνει ότι ακόμη και ο ειδωλολάτρης αυτοκράτορας Ιουλιανός, που άκουσε γι' αυτή την εικόνα και έστειλε Ιουδαίους ζωγράφους να την εξετάσουν, πείσθηκε για την αξία και την αυθεντικότητα των θαυματουργικών της ιδιοτήτων και δεν την κατέστρεψε¹³. Με τον τρόπο αυτό ο Ανδρέας κατηγορεί τους εικονομάχους ότι είναι χειρότεροι από τους ειδωλολάτρες και τους Εβραίους. Σε άλλο παράδειγμα ο Ανδρέας αναφέρει ότι η Θεοτόκος βρίσκεται όπου και η εικόνα της¹⁴. Η ταύτιση εικόνας και προσώπου απηχεί τη θεολογία της εικόνας, όπως διαμορφώθηκε από τον Ιωάννη Δαμασκηνό σε ένα ιδίωμα σαφώς λογιότερο. Το τρίτο παράδειγμα, του Ανδρέα Κρήτης, αναπαράγει τον θρύλο σύμφωνα με τον οποίο ο ευαγγελιστής Λουκάς ζωγράφισε την Παρθένο εκ του φυσικού¹⁵. Στη γνωστή αυτή ιστορία ο Ανδρέας προσθέτει ότι, εκτός από την Παναγία, ο ευαγγελιστής ζωγράφισε και τον σαρκωμένο Λόγο ως βρέφος. Η προσθήκη αυτή σκοπίω είχε να αποδείξει στην αντίπαλη πλευρά ότι η απεικόνιση του Θεού στην ύλη ήταν δυνατή όχι μόνο γιατί η ύλη καθαγιάστηκε με τη σάρκωση του Λόγου, αλλά και γιατί η ίδια η Θεοτόκος και ο Ιησούς υποτίθεται ότι αποδέχθηκαν να απεικονιστούν από τον ευαγγελιστή Λουκά.

Στις θεομητορικές ομιλίες του Δαμασκηνού (πέθανε περίπου το 753/4) απαντά αυτή η *σύνταξη* του άχρονου και του χρονικά πεπερασμένου που χαρακτηρίζει το λογοτεχνικό είδος της ομιλητικής γενικότερα. Περισσότερο γνωστές για τα θεωρητικά του κείμενα στα οποία υπερα-

Η λέξη "θεοϋπόστατος" απαντά και σε ομιλία του Γερμανού Α' Κωνσταντινούπολέως²², καθώς και σε ένα ποιήμα προς τιμήν της Θεοτόκου, που πιθανόν γραφτηκε από τον Ιωάννη τον Δαμασκηνό. Η μεταφορά στο απόσταμα που παρατίθεται αναφέρεται στον Χριστό. Ο παραλληλισμός μεταξύ της ρίζας του Ιεσού και της Παρθένου από την οποία γεννήθηκε το θεοϋπόστατον άνθρωπος αποτελεί τυπικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο παραδοσιακές εικόνες της ομιλητικής χρησιμοποιούνται επισημασιοδοτημένες από τους ομιλητές της μεσοβυζαντινής περιόδου. Εξαιρετικά ενδιαφέροντες είναι και οι αναφορές του Δαμασκηνού στο σώμα και σε εικόνες γάμου που εμπνέονται από το Άσμα Αζμάτων.

Στην τρίτη ομιλία για την Κοίμηση ο Ιωάννης περιγράφει τον τάφο της Παρθένου ως τον νυφικό κοτώνα να τον οποίο η Παναγία ανυψώθηκε στους ουρανούς, ενώ ως νυφικός κοτώνας περιγράφεται και η ίδια η Θεοτόκος, ανθός της οποίας συνυψώθηκε η θεία με την ανθρώπινη φύση. Χαρακτηριστικό όλων των ομιλιών της περιόδου, η έμφαση στη συμβατικότητα παρατηρείται ιδιαίτερα αναφορικά με την Παρθένο στην ομιλία του Δαμασκηνού για το Γένεση της Θεοτόκου, όπου περιγράφονται με λεπτομέρειες όλα τα χαρακτηριστικά του προσώπου της αλλά και τη φυσική της παρουσία, η οποία αναφέρεται ως *θειον έμψυχον άγαλμα, έφ' ω ό δημιουργήσας ηφ'εράνηθ Θεός*²³.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η θεματολογική επικέντρωση στη Θεοτόκο και η έμφαση στο συναίσθημα και την οικιακότητα, όπως εκφράζονται στην επιλογή του λεξιλογίου της περιόδου, αποτελούν στοιχεία που προδίδουν την χρονική στιγμή στην οποία εκφωνήθηκαν οι ομιλίες. Το θέμα βέβαια δεν είναι η χρονολόγηση του corpus της ομιλητικής αλλά η σύνδεση της διάστασης του χρονικού και του άχρονου στο λογοτεχνικό αυτό είδος. Άρρηκτα συνδεδεμένες με τη Θεία Λειτουργία, που αντικατοπτρίζει το αιώνιο παρόν, οι ομιλίες γίνονται συχνά μέσον αποτύπωσης του χρόνου και έκφρασης των προβληματισμών ή (όπως στην περίπτωση της Εικονομαχίας) των διαμαχών της εποχής. Με τον ίδιο τρόπο που μια νοβέλα ή ένα μυθιστόρημα αποτυπώνει την εποχή του, έτσι και οι ομιλίες αποτυπώνουν τον βυζαντινό χρόνο με τις δικές του ιδιαιτερότητες.

Σημειώσεις

1. BA. Mango, Cyril, «The Distorting Mirror of Byzantine Literature».
2. Kallistos Ware, *Philoikaia*, glossary s.v. aion.
3. Meredith, Anthony, «The Three Cappadocians on Beneficence: A Key to their Audience», M. Cunningham & P. Allen, *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, σσ. 89-104.
4. Mayer, Wendy, «John Chrysostom: Extraordinary Preacher, Ordinary Audience», *Preacher and Audience*, σσ. 90-104.
5. CPG III, nos 8007-8015. Από τις ομιλούμενες ομιλίες του Γερμανού εναντί τουλάχιστον είναι περιερισμένες οι διάφορες εορτές της Πανοίας, 3 για το Έσδοθ της Θεοτόκου, μία για τον Ευαγγελισμό, 4 για την Κοίμηση, μία για τον Ακάθιστο Ύμνο και άλλη μία για τα εγκαινία του ναού της Θεοτόκου.
6. Η ομιλία αρχικά δημοσιεύθηκε από τον Grumel, «Homélie de Saint Germain sur la dévotion de Constantinople», *REB* 16, 1958, σσ. 163-205. Βλ. επίσης την έκδοση του J. Darrouzes, «Deux textes inédits du Patriarcat Germanique», *REB* 45, 1987, σσ. 5-13. Το παραπάνω περιγράφεται επίσης από τον Θεοφάνη (έκδοση De Boor I, 396). Για μία ανάλυση των γεγονότων βλ. Gero, S., *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Leo III with particular attention to the Oriental Sources*, CSCO 346, Louvain 1973, σσ. 32-43, και για ένα ανάλογο περιστατικό του 7ου αιώνα (την πολιορκία του 626) βλ. Cameron, Averil, «The Virgin's Robe: an Episode in the History of Early Seventh-Century Constantinople», *Byzantion* 49, 1979, σσ. 42-56.
7. List, *Studien zur Homiletik Germanos I.* von Konstantinopel und

seiner Zeit, Athina 1939.

8. Την παρατήρηση αυτή κάνει ο Alexander Kazhdan (ODB, «Germanos I», 846).
9. Γερμανού Κωνσταντινούπολέως, *In Praesentationem* (BHG 1076w), PG 98, col. 305 C-D. Η ομιλία δημοσιεύθηκε επίσης από τον E. Tonio, «Sull' ingresso della Vergine nel santo dei secoli», Una finale inedita di omelia bizantina», *Mitteilungen* 36, 1974, σσ. 101-105.
10. Γερμανός Κωνσταντινούπολέως, *In Dominationem II*, PG 98, col. 349 B-C. Βλ. επίσης Ν. Τσιρώνη, «Η Θεοτόκος στην Περίοδο της Εικονομαχίας», *Απεικονισμός της Θεοτόκου*, Κατάλογος Μουσείου Μπενάκη, υπό έκδοση.
11. *Op. par.*, 352 C-D.
12. Θεοφάνη (έκδοση De Boor I, 442, σσ. 30-31).
13. Ανδρέας Κρήτης, *De Sanctarum Imaginum Veneratione* (fragm.), (BHG 1125), PG 97, cols. 1301-1304. Για μία ανάλυση του Ανδρέα Κρήτης ως ομιλητή βλ. Mary Cunningham, «Andrew of Crete: A High-Style Preacher of the Eighth Century», M. Cunningham & P. Allen, *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, Leiden 1998, σσ. 267-284.
14. *Op. par.*, col. 1304B.
15. Για τις διάφορες παραλλαγές του θρύλου βλ. Belling, Hans, *Likeness and Presence. A History of the Image Before the Era of Art*, μετ. E. Jephcott, Chicago and London 1978, 57 κ. επ. Ouspensky, L., και Lossky, V., *The Meaning of Icons*, Crestwood, New York 1959, σσ. 80-81, και Cunningham, M.B., *The Life of Michael the Synkellos*, BBT 1, Belfast 1991, 66 και σελ. 93 στη σ. 148.
16. Για την ταυτότητα και τη ζωή του Ιωάννη Δαμασκηνού βλ. Azouy, M., «De la Palestine à Constantinople (VIIe-Xe siècles)», *Etienne le Sabait et Jean Damascène», TM* 12, 1959, σσ. 183-218. Για τη θεολογία της εικόνας βλ. τα τρία έργα του Δαμασκηνού: John of Damascus, *Contra imaginum calumniatoros orationes* tres (BHG 1391 e-g), εκδ. B. Kotter, *Schriften des Johannes von Damaskos*, τόμ. 3, Berlin, New York, 1975.
17. Chevalier, C., «La Mariologie de S. Damascène», *OCA* 109, Rome 1936. Louh, Andrew, «St John of Damascus: preacher and Poet», P. Allen και M. Cunningham (εκδ.), *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, Leiden 1998, σσ. 247-266.
18. Bx. Chevalier, C., «Les trilogies homilétiques dans l'élaboration des fêtes mariales 650-850», *Gregorianum* 18, 1937, σσ. 361-373.
19. Ιωάννης Δαμασκηνός, *On the Nativity*, Kotter V., σσ. 169-182, και *idem* 2:13-17, σ. 170.
20. *Op. par.*, 3: 1-4, σ. 171. Βλ. επίσης και 5:3-6, σ. 173.
21. *Op. par.*, 3: 4-5, σ. 171.
22. PG 98, col. 221 C.
23. Kotter V., 9:20, σ. 179.

The Timeless Time of Homiletics in the Middle Byzantine Period

Niki Tsirois

Homiletics has been considered a literary genre that cannot be used as a historical source due to its lack of reference to contemporary reality. Recently, scholarly research shows that although the homilists of the middle Byzantine period avoid referring directly to the cult of icons—the dominant theme of the day—they do so indirectly, through symbolic language manifested in their choice of subject, use of vocabulary and imagery as well as in the highly emotional tone they evoke, with particular emphasis on the body and the senses.

The sermons of the 8th and 9th centuries should be considered as a single category with its own characteristics and idioms.

Sermons combine two distinct conceptions of time, the first reflecting the eternal presence of God, where past, present and future exist alongside God's time, and the second conveying the linear conception of time characteristic of human understanding. In the context of the Divine Liturgy homilies represent the point where these two conceptions of time meet and enrich one another as a point of communion between the creation and the Creator.

From the homiletic corpus of the middle Byzantine period this article uses examples of Homilies of the Patriarch Germanos I, Andrew of Crete and John of Damascus. In these homilies references to the eternal are combined with references to the contemporary theological debate of iconoclasm. Special attention is given to the person of the Mother of God, as a symbol of the Incarnation. In numerous examples one notes the unique position ascribed to the Virgin as the protectress of both the Christians and the imperial city of Byzantium, but also as the protectress of the cult of icons, which from the 9th century onwards would become an inextricable element of Orthodoxy. In the same way that a novel or an essay, regardless of its subject, bears the imprint of the time in which it was written, the homilies reveal the concern of the Byzantine writer with the timeless reality of God, as well as with contemporary theological issues, such as iconoclasm.

N.T.

4. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, με ενδυμασία μοναχού και πλάσιμαίνας από ένα εκκλησιαστικό συγκρότημα, συγγράφει τις ομιλίες του. Μικρογραφία, φ. 4B, *Λειτουργικές Ομιλίες Γρηγορίου Ναζιανζηνού*, 1136-55. Ζινά, Μονή Αγίας Ακατηρίνης, (Γαλαρίας, Ζωγράφου, *Χρυσόφορος*, σ. 142, εκ. 147.)